

Recenzijos, apžvalgos

Leidinio „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ puslapius pasklaidžius...

2007 m. pabaigoje pasirodė leidinio „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ tomas, skirtas 2006 m. tyrinėjimams¹. Tai pats storiausias šios leidinių serijos tomas. Leidėjai – Kultūros paveldo departamentas ir Lietuvos archeologijos draugija. Galima iš karto pažymėti, kad Lietuvos archeologijos draugijai perėmus šio leidinio paruošimą ir spausdinimą, pagerėjo leidinio kokybė, pagausėjo iliustracijų, daugiau straipsnių tapo informatyvesni.

Suprantami ir redkolegijos rūpesčiai. Pagausėjus archeologinių tyrinėjimų Lietuvoje, sunku laiku surinkti visų tyrinėtojų straipsnius, iliustracinę medžiagą, siekti, kad visi straipsniai būtų vertingi mokslinės informacijos požiūriu.

2006 m. buvo išduoti 288 leidimai vykdyti archeologinius tyrinėjimus ir žvalgymus. Tai pats didžiausias išduotų leidimų kiekis per vienerius metus. Pagal leidinio turinį galima matyti, kokiems objektams tirti buvo išduota daugiausia leidimų ir spręsti apie dabartinę Lietuvos archeologijos būklę tyrinėjimų prasme. Taigi turime savotišką veidrodį, kuriame atsispindi Lietuvos archeologinių tyrinėjimų tendencijos.

2006 m. buvo tyrinėtos 5 akmens amžiaus gyvenvietės, iš kurių galima paminėti du jau seniai ir intensyviai tyrinėjamus objektus (Šventoji, Sudota, Švenčionių r.). Tyrinėta apie 15 piliakalnių ir daugiausia jų papėdžių gyvenviečių, vykdyti tokių paminklų žvalgymai. Daugelyje šių objektų apsiribota žvalgomaisiais tyrinėjimais, atidengiant nedidelius plotus. Kasinėta 13 pilkapynų, iš kurių net 12 priklauso Rytų Lietuvos pilkapių kultūrai. Daugumoje pilkapynų tirti žalojami ar apardyti sampilai. Šiek tiek platesnė tyrinėtų geležies amžiaus kapynų geografija. Tirta 12 laidojimo paminklų Vakarų, Centrinėje, Šiaurės Lietuvoje, Nemuno žemupyje ir Žemaitijoje. Iš šių paminklų bene intensyviausiai tyrinėjamas Marvelės kapinynas, Kau-

no m., kurio tyrimus ilgus metus vykdė Vilniaus universiteto Archeologijos katedros ekspedicija. Buvo tęsiami Viešvilės, Jurbarko r., Lazdininkų, Kretingos r., Kalnuvėnų, Klaipėdos r., ir kitų paminklų tyrinėjimai, aptikti ir pradėti tyrinėti Bajorų, Elektrėnų sav., Smalininkų, Jurbarko r. kapinynai.

Susumavus duomenis apie minėtų paminklų kiekį galima konstatuoti, kad 2006 m. tirti maždaug 45 objektai, kurie datuojami nuo akmens amžiaus iki XII–XIII a., t. y. Lietuvos proistorės laikotarpiu. Dauguma jų tyrinėti gavus iš Kultūros paveldo departamento lėšų, skirtų naikinamiems bei ardomiems paminklams ištirti. Susidaro įspūdis, kad Lietuvos mokslo institucijos beveik neskliria lėšų archeologijos paminklų platesnių, išsamesnių mokslinių tyrinėjimų programoms.

Likę 2006 m. tyrinėti paminklai priklauso istorijos laikotarpiui. Tai krikščioniškojo laikotarpio senkapiai ir kapinės (tyrinėti 7 objektai), pilyų ir gynybiniai įrenginiai (3 objektai), dvarvietės ir kaimavietės (28 objektai), bažnyčios ir vienuolynai (8 objektai). Daugiausia tyrinėta senamiesčiuose (23 miestai ir miesteliai) – leidinyje net 60 straipsnių apie senamiesčių radinius. Miestuose yra tirta ir dauguma išskirtų gamybos ir gavybos vietų (6 objektai). Be didesnių skaičiavimų matyti, kad istorinių laikų paminklų tyrinėta kelis kartus daugiau. Žinoma, archeologų išskirtiniu dėmesiu istorinių laikų paminklams kaltinti nederėtų. Taip jau susiklostė pastarųjų dešimtmečių gyvenimo aplinkybės – suintensyvėjo statybos, įvairūs kiti žemės judinimo darbai (įvairių kabelių, dujotiekio ar vandentiekio vamzdžių tiesimas), todėl tenka gelbėti miestų kultūrinius sluoksnius, kitus vėlyvus paminklus nuo visiško suardymo. Reikia pridurti ir tai, kad tyrinėjant istorinių laikų paminklus, surasta daiktų, leidžiančių geriau pažinti Lietuvos gyventojų buitį XIV–XVIII a., unikalių Lietuvos archeologinėje medžiagoje daiktų.

Aptariant 2006 m. tyrinėtus paminklus, paaiškėjo ir pagrindinė leidinio struktūra.

¹ Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais. Vilnius, 2007, p. 1–607.

Autorių straipsniai sudėti chronologiniu principu, pagal atskiras paminklų rūšis. Tokia leidinio struktūra yra visiškai priimtina. Galima paminėti, kad knygoje dar yra skyriai apie archeologinius žvalgyimus, numizmatinius lobius, povandeninę archeologiją. Taip pat pateikti duomenys apie tyrinėtus paminklus, kuriuose vertingos archeologinės medžiagos nerasta. Labai svarbus knygos skyrius, kuriame pateikti zooarcheologinės ir antropologinės medžiagos tyrimų rezultatai. Leidinyje taip pat aptinkame G. Zabiels straipsnį, skirtą iškilais mūsų archeologo A. Tautavičiaus (1925 09 09–2006 08 10) atminimui ir šio tyrinėtojo bibliografiją. G. Zabiela taip pat paskelbė 2006 m. Lietuvos archeologijos bibliografiją (p. 553–555). Reikia paminėti ir dar vieną dalyką – leidinys „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais“ skiriasi nuo ankstesnių tuo, kad jame spausdinami 2006 m. lapkritį Dubingiuose vykusios tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimai apie Lietuvos ir gretimų šalių informacinius archeologijos leidinius.

Nekyla abejonų, kad leidinį „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ spausdinti yra būtina, kad šis tomas yra bene geriausiai paruoštas, kad jame atspausdinta „karščiausia“ informacija apie 2006 m. kasinėjimus.

Kartu norisi pasakyti kai kurias pastabas, kurios ateityje galėtų praversti tiek leidinio redaktoriams, tiek patiems autoriams.

Pirmoji pastaba – dėl iliustracijų. Dauguma iliustracijų yra spalvotos nuotraukos. Tai sveikintinas dalykas, tačiau ne visos nuotraukos kokybiškos. Blogiausiai išspausdintos kai kurios archeologinių daiktų nuotraukos (p. 60, 2 pav., p. 61, 3 pav., p. 85, 1 pav., p. 103, 3 pav., p. 156, 2 pav., p. 168, 2 pav., p. 257, 2 pav. ir kai kurios kitos). Galbūt kai kuriais atvejais geriau reikėjo pateikti grafinius daiktų piešinius.

Antroji pastaba – dėl kai kurių terminų vartojimo. Šiame leidinio tome vario lydinio daiktai vadinami bronziniais, atsisakant keletą dešimtmečių lietuviškoje archeologinėje literatūroje vartoto termino „žalvariniai“. Tikriausiai dėl to kai kurie autoriai šiek tiek pasimetė ir, apibūdindami kai kuriuos daiktus, juos įvardijo kaip „vario lydinio“ (p. 145, 162). Manychiau, kad galima vartoti ir tarptautinį terminą „bronzos“, ir „nacionalinį“ – „žalvaris“. Tiek bronzoje (varis, legiruojantis metalas – alavas), tiek žalvaryje (varis, legiruojantys metalai daugiausia cinkas, švinas) pagrindinis komponentas yra varis. Tyrinėtojo A. Merkevičiaus duomenimis, alavingos bronzos dirbinių

daugiausia randama bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus paminkluose, žalvariniai paplinta nuo pirmųjų amžių po Kr. O gal vertėtų dėl terminų „bronzos“ ir „žalvaris“ vartojimo surengti archeologų ir kalbininkų diskusiją?

Šiek tiek keistokai kai kurie autoriai vadina žąslų dalis. G. Vėlius vidurinės žąslų dalies narelius vadina „skirstikliais“ (p. 138), I. Vaškevičiūtė ir B. Dakanis, R. Nemickienė ir A. Merkevičius žąslų skersinukus – „laužtukais“ (p. 229, 472). Šiais atvejais neaišku, ką tie žąslai turėjo skirti ar laužti?

Aprašant laidojimo paminklus, vartoti kai kurie ne labai aiškūs pasakymai: Marvelėje aptikti „kapų telkiniai“, „tankiai užlaidotos eilės“, „degintinių kapų palaikai“ (M. Bertašius, p. 141–142) (gal „grupė kapų“, „sudegintų žmonių kauliukai“ ir pan.?).

Marvelėje nurodytas kapų duobių orientavimas (p. 141), Kalnuvėnuose – kapų kontūrų orientavimas (J. Kanarskas, p. 155). Manychiau, kad ši informacija nereikalinga, nes toliau abu autoriai nurodo mirusiųjų orientavimą pasaulio šalių atžvilgiu. Datuojant senojo geležies amžiaus dirbinius pagal santykinės chronologijos skalę, galbūt labiau tiktų terminas „periodas“, o ne „fazė“ (M. Bertašius, p. 141). Vėluikių kapinyno dalis datuojama „senojo geležies amžiaus baigiamuoju etapu“ (E. Jovaiša, p. 154), gal reikėtų rašyti tiesiog „pabaiga“? Reikėtų lietuviškai rašyti asmenų vardus. 452 p. (A. Bliujienė) minimas Feliksas „Vykentijus“ Tiškevičius turėtų būti Feliksas Vincetas.

Kelios pastabos dėl numizmatinės medžiagos paskelbimo. Paprastai nurodoma monetos kilmės šalis, valdovas, kaldinimo metai, nominalas, metalas, iš kurio moneta pagaminta. Deja, ne visi autoriai šitos nuostatos laikėsi. Štai p. 42 (R. Žukovskis) nurodyti tik monetų kaldinimo metai, p. 174 (J. Stankus, B. Dakanis) nurodytas valdovas, kaldinimo metai ir nominalas (neaišku, ar tai lietuviškos, ar lenkiškos monetos), p. 244 (B. Dakanis) nurodyti kaldinimo metai, monetos metalas, valstybė (trūksta valdovo ir nominalo). Ne visa monetų atribucija ir p. 360 (V. Veževičienė), p. 413 (J. Ramanauskienė). Padaryta ir klaidų. Šiaulių Prisikėlimo aikštėje rasta moneta paskelbta kaip 1763 m. Prūsijos taleris (p. 347, A. Zalepūgienė). Kaip matyti iš nuotraukos (1 pav.), tai tik 1/12 talerio dalis. Antra, tai ne Prūsijos, o Saksonijos valdovo Frydricho Kristijono moneta.

Be jokios abejonės, pats įdomiausias numizmatinis radinys yra Bajorų kapinyne, Elektrėnų sav., kape

Nr. 7 surasta lietuviška „ПЕЧАТ“ tipo moneta (p. 148, A. Grinkevičiūtė, V. Vaitkevičius). Šiuo atveju svarbiausias yra faktas, kad tokia moneta pirmą kartą surasta degintiniame kape. Moneta aptirpusi, sveria 0,45 g. Straipsnio autoriai ją skiria Vytauto valdymo laikotarpiui, tad iš karto kyla klausimas, ar Vytauto krikščioniškoje Lietuvoje (ne Žemaitijoje) mirusieji dar buvo deginami? Tuo sunku patikėti. Paskutinis sudegintas Lietuvos didysis kunigaikštis buvo Algirdas, kurio valdymo laikotarpiui kai kurie tyrinėtojai ir skiria „ПЕЧАТ“ tipo monetas. Tiesa, šias monetas kai kurie tyrinėtojai skiria Jogailai, dar kiti Vytautui, labai įvairiai tai argumentuodami. Nekartojant diskusijos tarp tų tyrinėtojų, kurie mano, kad monetos buvo kaldintos dar pagoniškoje Lietuvoje, ir tų, kurių nuomone, monetos pradėtos kaldinti tik po Lietuvos krikšto, norisi pabrėžti vieną dalyką. Bajorų degintinio kapo radinys kalba pirmųjų naudai. Žinoma, tai platesnės diskusijos dalykas.

Įsigudrinome objektų gylį nuo dabartinio žemės paviršiaus nurodyti... absoliučiuoju aukščiu nuo jūros lygio. Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėtojai E. Montvilaitė ir E. Ožalas p. 183 nurodo 11 ploto dabartinį žemės paviršių ties Habs 94,70–94,90 m. Tolesniuose puslapiuose (184 ir t. t.) objektų gylis taip pat nurodomas Habs. Taigi, norėdamas išsiaiškinti objektų gylį, mūrų aukštį ir pan., turi vėl atsiversti 183 p. Ir, pasiėmęs kalkuliatorių, pats skaičiuoti. Manychiau, kad tai yra paprasčiausia nepagarba skaitančiajam. Beje, nepagarba ankstesniems tyrinėtojams matyti iš tokios sakinio dalies: „buvo padaryta tai, kas 1964 m. nepavyko A. Tautavičiui – atlikta išsami trasos fiksacija“. Štai kokie šaunuoliai E. Montvilaitė ir E. Ožalas! Apenkė net žymųjų archeologų A. Tautavičių. Tik šioje vietoje vis dėlto reikėjo paaiškinti, ar A. Tautavičius piktavališkai nepažymėjo visos termofikacinės trasos, ar to negalėjo padaryti dėl objektyvių priežasčių? Būtų gerai, kad, užuot gyręsi, autoriai būtų atidžiau peržiūrėję savo straipsnio tekstą. 187 p. minimos tai tirtos juostos, tai perkasos, tai plotai, kuriuose rasta įvairių XIV–XV a. daiktų, ir nurodomi 3 ir 4 pav. Deja, šiose iliustracijose yra kiti, visiškai neminėti daiktai.

Leidinyje yra straipsnių, kuriuose vyrąja istorinės žinios apie tyrinėtus objektus, maža duomenų apie kasinėjimų metu surastus daiktus. Pavyzdžiui, R. Jonaičio ir S. Sarcevičiaus straipsnyje, skirtame žvalgymams Vilniuje, Vokiečių g. 20, apie 75% teksto užima istorinė informacija apie objektą, tik apie 25%

sudaro tyrinėjimų aprašymas (p. 245–247). A. Petrušenės straipsnyje apie Upytės kapinyno tyrinėjimus (p. 160–161) taip pat daugiausia vietos skirta informacijai apie P. Kulikausko ir kitų archeologų tyrinėjimus, o 2006 m. tyrinėjimams – labai nedidelė straipsnio dalis. Šiuo atveju neverta buvo plačiau analizuoti senesnių, jau skelbtų, kasinėjimų rezultatų, o reikėjo apsiriboti savo tyrinėjimų medžiaga.

Kartais autoriai per daug dėmesio skiria XIX a. pab.–XX a. radiniams. B. Dakanis straipsnyje apie radinius Joniškyje (p. 277–279) mini sukietėjusio cementinio skiedinio gabalus, mūro duženas, plytgalius, langų stiklo duženas ir pan. Šis aprašymas ap sunkina skaitytojui susipažinti su vertingesniais ankstesnių šimtmečių radiniais. Na, ar reikėjo R. Bračiulienei Klaipėdos Žvejų gatvėje rastą 1820 m. vokiško laikraščio skiautę, kuria buvo nusišluostytas užpakalis, pavadinti įdomiu radiniu (p. 327)? Gal neverta aprašinėti šiukšlynų ir mėšlynų radinius, kurie nieko neduoda archeologijos mokslui.

Ir dar vienas dalykas. Aprašydami bet kurio archeologijos paminklo kasinėjimus, neužmirškime nurodyti, kokiame rajone jis yra. O tokio užmaršumo pavyzdžių leidinyje yra nemažai (p. 65, 66, 93, 105, 130, 153, 157, 173, 230, 420, 501). Iš tikrųjų kai kurie paminklai tyrinėjami jau kelerius ar daugiau metų, jų lokalizacija patiems archeologams yra gerai žinoma. Tačiau juk šis leidinys gali patekti į rankas žmonėms, kurie pirmą kartą iš jo susipažins su Lietuvos archeologija.

Pagal leidinyje paskelbtą medžiagą galima išskirti labai įdomius 2006 m. archeologinius radinius. Paminėsiu tik kelis. A. Žalnierius ir D. Balčiūnas Kaune, Santakos g. 14, aptiko rąstų su iškapotomis skylėmis (p. 302–303, 4 pav.). Autoriai mano, kad tokios įkartos yra susijusios su rąstų transportavimu ar ištempimu iš kirtavietės. Truputį patikslinsiu – rąstai su iškapotomis skylėmis Rytų Europoje buvo naudojami plukdant upėmis sielius – rąstams surišti. Panašių radinių yra Senosios Rusijos teritorijoje, Latvijoje, tačiau jie labai reti².

Dar vienas unikalus radinys – tai Pasienių senovės gyvenvietėje, Vilniaus r., aptiktas vėlyvojo paleolito įklotinis antgalis, kurį radėjas E. Šatavičius skiria Hamburgo ar Bromės kultūrai ir datuoja XIII–XI tūkst. pr. Kr. (p. 477, 1 pav.). Tai vienas seniausių dirbinių, aptiktų Lietuvoje.

² Žr. Caune A., 2007. Pētījumi Rīgas arheoloģijā. Rīga, 361–374 lpp.

Baigiant aptarti leidinį „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais“ tenka sugrįžti į pirmuosius puslapius, kur, kaip minėta, paskelbta konferencijos, skirtos informaciniams leidiniams, medžiaga. Lietuvos archeologams įdomiausias yra G. Zabielos straipsnis, kuriame aptariama leidinio „Archeologiniai tyrinėjimai“ istorija (6–11 p.). Autorius nurodo, kad konkreti ATL atsiradimo istorija tebėra netyrinėta, kad ji glaudžiai susijusi su A. Tautavičiaus, Istorijos instituto Archeologijos skyriaus tuometinio vedėjo, veikla. Iš tikrųjų dabar atkurti pirmojo leidinio, ATL pirmtako, istoriją yra sunku, nes dauguma su leidinio rengimu susijusių žmonių yra iškeliaavę Anapilin. Galiu tik pasakyti keletą dalykų, kadangi 1966 m. dirbau minėtame Archeologijos skyriuje moksliniu bendradarbiu. 1966 m. kovą kartu su etnografais buvo užplanuota surengti konferenciją paskutinių dvejų metų archeologinių ir etnografinių tyrinėjimų rezultatams aptarti. Tokios konferencijos buvo rengiamos kas dveji metai, tęsiant buvusio bendro Archeologijos ir etnografijos sektoriaus tradicijas. Archeologo A. Tautavičiaus ir etnografės A. Vyšniauskaitės (skyrių vadovai) iniciatyva buvo nuspręsta konferencijai išleisti ir leidinuką rusų kalba. Dėl leidinio buvo susizgribta tik pačioje 1966 m. pradžioje, todėl autoriai buvo „priremti prie sienos“ kuo greičiau pristatyti tekstus.

Neturint kalbos redaktoriaus, straipsnius kalbos požiūriu peržiūrėjo geriausi „rusakalbiai“ – archeologas V. Daugudis, krintęs doktorantūros mokslus Maskvoje, ir etnografas A. Daniliauskas, buvęs tremtinys. Reikalus su Glavlitu gana greitai pasisėkė sutvarkyti A. Vyšniauskaitei. Man buvo pavesta su leidinio mašinraščiu eiti į „Vaizdo“ spaustuve, kadangi aš ten 1965 m. pabaigoje buvau atspausdinęs kandidatinės disertacijos autoreferatą ir pažinojau labai nuoširdų šios spaustuvės darbuotoją V. Krupovnicką. Jo dėka leidinys buvo labai greitai atspausdintas. Faktiškai V. Krupovnickas buvo mūsų leidinio techninis redaktorius. Taip pasirodė ATL pirmtakas – „Материалы к отчетной конференции...“

Žinoma, leidinys „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais“ labai skiriasi nuo savo pirmtako – apimtimi, dizainu, informacijos kiekiu. Nors aptardamas leidinį primėčiau „mažyčių akmenėlių“ ir į redaktorių, ir į kai kurių autorių „darželius“, – patikėkite, tai buvo tik noras, kad ateityje šis leidinys būtų dar geresnis, tobulesnis. Todėl linkiu redakcinės kolegijos ir visų autorių savitarpio supratimo, gražaus bendradarbiavimo leidžiant šį labai svarbų Lietuvos archeologijai informacinį leidinį.

Mykolas Michelbertas